

ANA FAZEKAŠ

Prokletstvo i blaženstvo savjesti

TOMISLAV ZAJEC: *Franz*

Redatelj: RENE MEDVEŠEK

Teatar &TD

Praizvedba: 25. listopada 2022.

Dana 24. veljače 1943. godine Franz Jägerstätter odazvao se na poziv za novačenje u Oružane snage Njemačke, u punom vatrenom jeku Drugoga svjetskog rata. Pristigavši iz rodnoga austrijskog Sankt Radegunda u nadležni ured u Ennsu, izrazio je jasno da odbija sudjelovati u ratu koji je buktio i položiti život za nacionalsocijalističku ekspanziju. Nepunih šest mjeseci poslije, 9. kolovoza iste godine (u ponedjeljak, malo nakon četiri sata popodne), Franz Jägerstätter smaknut je u Brandenburgu giljotinom. U trenutku smrti bilo mu je 36 godina.

Polazeći od pisama i zapisa Franza glavom, bradom i savješću, posredovanih knjigom koju je uredila austrijska teologinja Erna Putz,¹ pisac i dramaturg Tomislav Zajec

raspisao je monodramu *Franz*, koju je na spretne noge Dade Ćosića režijski postavio Rene Medvešek u zagrebačkom Teatru &TD. U vremenu kad je empatiju gušila mržnja, kad se sve što se elementarno raspoznaje kao zlo racionaliziralo do neprepoznatljivosti, Franz Jägerstätter stao je pred ljude koji su mu mogli i jesu zapečatili sudbinu i ostao stajati uz svoje vrijednosti i ideale, svoju vjeru i razumijevanje svijeta.

Gledam te, Franz...

Franz je biografska monodrama, čija se perspektiva ipak na niz načina lomi i prelama. Izgovarani tekst ponekad se obraća Franzu iznutra ili izvana, ponekad ga utjelovljuje i prenosi njegove misli, a ponekad je nejasno tko je to čiji glas slušamo i tko smo *mi* u kon-

¹ O Jägerstätteru danas postoji već prilično referentno polje s nekoliko knjiga, dokumentarnih i igranih filmova, od kojih je najrecentniji i trenutno najpoznatiji *A Hidden Life* (2019.) Terrencea Malicka, također rađen prema knjizi *Franz Jägerstätter: Letters and Writings from Prison*, ur. Erna Putz.

stelaciji događaja. Premještanje govorničke pozicije angažira publiku i brzo uspostavlja niz afektivnih odnosa u koje se zaplićemo zajedno s izvođačem i drugim autorskim prisutnostima. Kako je kazalište već samo po sebi sveto mjesto, prostor zazivanja sablasti i temporalnih puknuća, osjećamo i duh biografske inspiracije kako prožima pozorični zrak, kao i sve one koji su se sudbinski spleli u prijenosima Franzove pripovijesti. U najavnom tekstu predstave, Medvešek je izrazio:

**„U vrijeme kada je gotovo
općeprihvaćen stav da su
religije te koje ljude razdvajaju
i tjeraju u krvave ratove i
uzajamno istrijebljenje i te kako
je dragocjeno svjedočanstvo
o čovjeku koji je, istinski
nasljeđujući suštinske postulate
svoje vjere, shvatio da je bolje
izgubiti svoj život nego pregaziti
Božju zapovijed ljubavi.“**

Medvešekova intimna i iskrena preokupacija kršćanskom vjerom i moralom, uz pripadajuću filozofiju i mitologiju, nešto je što se često provlači na više ili manje subtilne načine u njegovu redateljskom opusu. No u *Franzu* je riječ o izravnoj tematizaciji vjerskog klinča u kojem se našla naizgled bezazlena austrijska ovčica, spremna napustiti sve sreće i nesreće ovoga svijeta radije nego svoju savjest saviti pod čizmom mržnje i nasilja. Franz se u predstavi ne bavi etikom nacionalsocijalizma, njegova su čuvstva prije svega antiratna, a zloupotreba vokabulara vjere i vjernosti u zakletvi koju je kao vojnik morao položiti svojoj zemlji, vođi i vladajućoj ideologiji potaknula je njegov otpor. Njegovo razumijevanje prikazano je kao rudimentarno i intuitivno, jasno i neupitno, onako kako su djeca obično mudrija od onih čijoj su brizi povjerena, prije nego što se odrastanjem kategorije ispravnog i neispravnog, dobrog i zlog, počnu rastapati i magliti.

Nacionalsocijalizam, kao kompozitna ideološka struktura, manipulativno sastavljena za maksimalni populistički učinak masovnog obezumljivanja i strukturalnog preusmjerenja odgovornosti, tražio je od ljudi primarno da selektivno prihvate i previde. Logika je padala pod pritiskom tvrdih kognitivnih disonanci, istina je postala istodobno ultimativnom i ništavnom kategorijom, činjenice su se rasipale i njihovi bi se komadi prearanžirali u nešto drugo. Bila je to ideologija poslušnosti i prepuštanja moći, samo šupljih deklamativnih ideala, navezana na očaj i bijes i nasilje, bez ikakvih afirmativnih vrijednosti. I tako je mogla u sebe integrirati druge ideološke propozicije i upregnuti ih za vlastite ciljeve, između ostaloga koristeći se i vrlo realnom moći i utjecajem kršćanstva i kršćanskih institucija. Još jedanput iz Medvešekovih uvodnih riječi:

**„Danas kada u Rusiji tisuće ljudi
bježi pred mobilizacijom za
agresorski rat u kojem, između
svih ostalih manipulacija,
svećenici obećavaju potpuni
oprost grijeha svima koji poginu u
borbama za nezakonitu okupaciju
tudeg teritorija, primjer Franza
Jägerstättera jasno ukazuje da je
i opet riječ o samo još jednom od
bezbrojnih slučajeva temeljnog
nerazumijevanja naše duhovnosti
i krivog tumačenja kršćanskog
nauka, povijesnog nesporazuma
koji bi nas, ne osvijestimo li ga,
u konačnici mogao koštati cijele
jedne civilizacije koja je na tom
nauku stasala.“**

Jasna je distinkcija između intimnog spiritualnog sustava, koji se artikulira kao vjera, i institucionalne religije, odnosno religijskih institucija koje joj mogu poslužiti kao ovomezaljski dom, zajednica i utočište ili kao manipulativna tamnica sputanog mišljenja

> Dado Ćosić foto: Luka Dubroja

i zasjenjenih mračnih interesa. No teško je, pa i naopako, posve razvesti strukturu koja je tako često u povijesti djelovala opresivno, diskriminatorno i nasilno, izvrćući vlastiti duhovni nauk da propovijeda mržnju, od nauka na čijim je temeljima građena. Medvešku je stalo da nas podsjeti na to da je u kršćanskim redovima bilo onih koji su upravo u ime svoje vjere odbili sudjelovati u razornom ratu i jezivoj politici i da je nasilje protivno osnovnom kršćanskom nauku. Ali i to stajalište traži da malo zažmirimo pred stvarnošću duboko patrijarhalne i strukturalno isključive religije. U programskoj najavi Medvešek govori o suvremenosti kao vremenu „kada je gotovo općeprihvaćen stav da su religije te koje ljude razdvajaju i tjeraju u krvave ratove i uzajamno istrijebljenje“, iako bi bilo teško statistički potkrijepiti tu tvrdnju, osim ako se ne ispostavi da prilično impresivan postotak religioznih ljudi u današnjem društvu naginje mazohizmu i/li psihopatiji. Problem je s obje strane te pretpostavljene opreke upravo kratkovidnost kad je riječ o vlastitim mrakovima, i propovijedanje unutar eho komore.

Po čemu si ti drukčiji? U čemu si ti mudriji?

Je li *iznimna* hrabrost odbiti, čak i po cijenu života, život koji košta druge živote, koji traži izdaju vlastitih vrijednosti za volju nasilne moći? Jer što uopće ostaje od nas kao bića koje smo u stanju prepoznati u zrcalu ako sve za što smo vjerovali da je istina o nama jednostavno više ne vrijedi? Instinkt za preživljavanje je snažan, iskonski, ali više smo od svojih instinkata i ponekad su druge silnice u nama neusporedivo snažnije; ponekad smo spremni žrtvovati goli život za život vrijedan življenja. Povijesno iskustvo doduše dokazuje da tragično često linija manjeg otpora u konačnici prevlada.

Snaga Franzove priče velikim je dijelom u tome da je riječ o čovjeku koji se vjerojatno ne bi upisao u povijest da nije odlučio pružiti mali osobni otpor mašineriji koja ga je htjela progutati. I nije to učinio spektakularno, nije se bacio u bučni aktivizam, niti je pobjegao i sakrio se pred ratom, nego je posve mirno zauzeo stajalište koje bi njegove vrijednosti trebalo uvažiti ako se traži da zbog svojih vrijednosti riskira i izgubi život, napusti ono što

> Dado Ćosić

foto: Luka Dubroja

mu je na ovome svijetu najvrjednije. Refren koji počinje kao igra igre s djetetom, tako što se izvođač skriva i otkriva, izgovarajući „Gdje je tata?“, sve je mučniji kako se vraća dalje u dramskom razvoju, kojemu znamo konačno odredište.

Franz ne bježi od patetike, i dok nešto dojmljivo i osvježavajuće leži u nevinosti njegove neprikrivene emotivnosti koja može razoružati cinični um u svijetu koji, osobito kad je riječ o umjetnosti, teži braniti se od patosa ironijom, ipak izvjesna afektivna jednodimenzionalnost djeluje reduktivno. Jest da Franz impresivno odbija služiti ratnoj mašineriji koja guta, razara i bljuje vatru, ali u okvirima predstave karakter je upregnut da služi jednoj drugoj, unaprijed postavljenoj ideji, da joj služi bez sumnje i daljnjih pitanja. A prema podacima koje je povijest sačuvala

o Franzu Jägerstätteru, stvarni je Franz dugo i teško vagao, razgovarao, promišljao i bilježio što se sa svijetom pred njegovim očima događa; kako tome dati smisao prema smislu kako ga je dotad poznavao, kako djelovati prema savjesti kako ju je osjećao.

Priziv savjesti u našem društvenom kontekstu ima neugodne konotacije, osobito kad ide rukom pod ruku s kršćanskim svjetonazorom, budući da ga najčešće nalazimo kako pred bolnicama moli za nerođene živote, i to po cijenu života i sloboda ljudi koji bi trebali imati pravo (same i) sami odlučivati žele li te živote donijeti na svijet. Nalazimo ga u bolnicama u kojima bi osobe trebale pronaći pomoć i sigurnost, a ne osudu i odbijanje kojima se pod krinkom savjesti i religioznih sustava provodi nasilje nad tuđim tijelima. A sve se to događa uz svesrdni blagoslov, neri-

jetko i poticaj dežurnih kršćanskih otaca. Jest da *Franz* odvaja vjeru od institucije i kritizira one koji se udaljavaju od nauka da bi se postrojili uz dominantnu politiku ili materijalne interese, no možemo li doista, izvan okvira predstave, tretirati vjeru i crkvu kao bitno odvojene entitete? I s čime zapravo tada pregovaramo?

To su samo riječi! Pravi kršćanin se poznaje po djelima...

Predstava je lijepa, ali nije mnogo više od toga. Jasno je da središnja autorska trojka majstorski vlada svaki svojim umijećem, svi su elementi probrani i na mjestu, a osovinska je priča moćna i dirljiva. Pa ipak, kao kazališno iskustvo ne dobacuje dalje od korektno ugodne predstave s lijepim trenucima i povremenim nježnim energetskim padom. Izvedba je savršeno komorno komponirana; sve što je potrebno za izvedbu Dado Ćosić donosi u krutom kožnatom koferu, odjeven u plavu košulju i bezlične hlače, na prstenu pod reflektorom povremeno bljesne jednostavni vjenčani prsten. Izvedba će teći ujednačenim tempom, s uglavnom suptilnim intervencijama glazbe (zvuk je oblikovao Nenad Sinkauz) i promjenama svjetla (koje potpisuje Aleksandar Čavlek). Tek se povremeno određeni prizor poetira izrazitijim efektima, ali dominantni je ton predstave tiha tenzija. Na pozornici je stol i stolica, koji će s donesenim rekvizitima oblikovati temporalne skokove u narativu; sjećanja na prve dane s djevojkom koja će mu postati suprugom, vrijeme provedeno s djecom, dane vojne obuke i prvi susret s prisegom koju će odbiti, sukobe s okolinom koja će mu zamjerati nepovjerenje i povlačenje umjesto slavlja nove države...

Predstava uspostavlja i odnos prema vrlo lijepoj slici flamanske renesanse *Krajolik s Ikarovim padom*, pripisanoj Pieteru Bruegelu starijem (ili nekome iz njegova kruga; naime, autorstvo nad slikom zasebna je dramska situacija), o kojoj se na sceni govori, koja se pojavljuje u programskom letku i koju izvo-

đač slaže od rekvizite na pozornici, kao mali, pomalo morbidni oltar (scenografkinja predstave je Tanja Lacko). Poveznica je začudna i zato zanimljiva, budući da je Ikarov grijeh bio tragički *hybris*, grijeh mladenačkog leta preblizu suncu, što je daleko od Franzova svjesnoga koračanja u smrt s ciljem zadržavanja vrijednosti svojega života (možda je i u kontrapunktu s tim). No *Krajolik* prikazuje i ravnodušnost pejzaža pred pojedinačnom (koliko god spektakularnom) smrću, prirodu netaknutu tragedijom i život koji se nastavlja oko prizora ljudskog uzleta i pada. Je li svijet doista nepromijenjen? Ili priča, čak i pripovijedana izdaleka, živi dulje i dalje od ovozemaljskog života? Udaljenost ugrađena u kompoziciju ulja na platnu je udaljenost koju doživljavamo prema mitologiziranim narativima, kao publika prema dalekim pričama, visokim letovima i strmim padovima, davnim sudbinama i iznimnim životnim pripovijestima.

Franz Jägerstätter proglašen je mučenicom i blaženikom 2007. godine. Pitam se koliko su i kako kategorije svetosti i blaženstva dostupne čovjeku kao takvom; na koje načine predstavljaju ideal kojemu treba težiti ili već i sama težnja djeluje protivno idealu. Iako mi je znanje i razumijevanje kršćanskog učenja minimalno i zanimanje za to svedeno na široku kulturološku znatiželju, znam da hagiografije često bilježe prilično intenzivno kovitanje života koji je daleko od bezgrešnosti. Često su upravo dugo posrtanje, doticaj s najmračnijim mrakom čovječanstva, teret pogrešaka i krivnji, nerijetko neiskupivih, elementi od kojih se kali svetac. A Franz u *Franzu* tako je notorno nevin da djeluje gotovo nadljudski ili neljudski. Čak i ako je mišljena kao edukativna predstava za kršćansku mladež, ipak mi se čini da bi profitirala od toga da naslovnoga blaženog gradi kao punokrvni lik, više negoli jednodimenzionalni moralni kompas. Jer iznimna vrijednost zapravo se gradi od malih ali odlučnih gesti, na ispravno usmjerenom tvrdoglavosti i probijanju kroz slojeve i slojeve preispitivanja i nesigurnosti, uvijek iznova, po cijenu svega.